

KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA ÇUKUROVA'DA ERMENİ TERÖRÜ

İbrahim İSLAM*

Özet

Çukurova'da Bizans egemenliğinde bir Ermeni kolonisi oluşturma çabası, X. Yüzyıla kadar uzanır. Tarihsel süreçte Ermeniler Çukurova'da, önemli bir güç olmuşlar fakat ne Osmanlılar döneminde, ne de daha önce, nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmamıştır. XII-XVI. yüzyıllarda bölge genelinde Türk nüfusu büyük bir çoğunluğa sahiptir.

II. Meşrutiyet dönemine kadar Adana ve çevresinde, Müslümanlarla Ermeniler arasında önemli bir sorun yaşanmamıştır. 1909 yılında II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından yararlanan Ermeniler ayaklandılar. Ayaklanma öncesinde Amerika'da ve Rusya'da eğitim görmüş Ermeniler, bölgeye yerleştirilmiştir.

Ankara Antlaşması ile, bölgeyi terkeden Ermenilerin sayısı, günümüzde istismarı yapılan "*Ermeni Soykırımı*" veya "*Ermeni Katliamı*" iddialarının, Çukurova için hiçbir dayanağının olmadığını ortaya koymaktadır.

Ankara Antlaşması ile ilgili Fransız politikası, Ermeniler ve İngilizler tarafından, yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilere verilen cevaplarda Fransız yöneticiler, işgal süresince bölgede bir Ermeni politikası izlediklerini açıklamak zorunda kalmışlardır. Fransız yöneticiler, politikalarını savunmak için, Suriye'yi Ermeni yerleşimine açtıklarını da açıkça ilan etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Çukurova, Türk Kurtuluş Savaşı, Fransa, Adana.*

*Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Armenian Terror in Çukurova During War of Independence

Abstract

The endeavor to transform Çukurova into an Armenian colony under Byzantine dominance dates back to 10. century. Over the course of history, Armenians became a significant power in Çukurova, yet they were not able to become a majority among its peoples neither during Ottoman reign nor before it. During 12. – 16. centuries, Turks were the largest majority in the region.

Until the period of 2. Constitutional Monarchy (Meşrutiyet), no major conflicts between Muslims and Armenians had occurred around Adana and its environs. In 1909, Armenians, taking advantage of the relative freedom that 2. Constitutional Monarchy (Meşrutiyet) had brought about, rose in rebellion. Before the rebellion, the Armenians who had been trained in U.S.A. and Russia had been positioned in the region.

The number of the Armenians who left the region after the Treaty of Ankara clearly shows that the claims which originate from the long-exploited ‘Armenian Genocide’ or ‘Armenian Massacre’ have no legitimate basis in Çukurova.

French policy towards the Treaty of Ankara received significant British and Armenian criticism. In their replies to this criticism, French officers had to reveal that they had followed an Armenian policy in the region during the occupation. The same French officers also publicly announced that they had opened Syria to Armenian settlement in order to defend their policy.

Keywords: *Armenians, Çukurova, Turkish War of Independence, France, Adana*

1-ERMENİLER VE ÇUKUROVA

Ermenilerin kökeni ve Anadolu’ya gelişleri konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Herodot’a göre, Frigya kolonisi olarak yaşayan ve Hind-Avrupa dili konuşan kabileler Urartu devleti yıkıldıktan sonra Ermeni milleti haline gelmiştir. Kendilerini *Hai* (Hay). yaşadıkları bölgeyi de *Hayistan* olarak adlandıran bu topluluğa Türkler “**Ermeni**” demişlerdir. Büyük İskender’in Anadolu seferi sırasında, İran’da yaşayan Ermeniler, bir süre Makedonya ve Sasani yönetiminde kaldıktan sonra, 570 yılından itibaren İran-Bizans, 639’dan itibaren de Arap-Bizans mücadelesine konu olmuşlardır. VII. ve IX. yüzyıllarda yaşadıkları bölge Müslüman Araplar tarafından işgal edilen Ermeniler, Fırat havzasına, Urfa, Antakya ve Kuzey Suriye’ye sürülmüşlerdir.¹ Çukurova’nın 965 yılında Bizans egemenliğine girmesinden sonra, Bizans’ın burada bir Ermeni kolonisi oluşturma çabası, Ermenilerin güçlenmesine neden olmuştur.²

¹ Kamuran GÜRÜN; *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983,s.13 vd.

² Cezmi YURTSEVER; *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*, İstanbul 1983, s.227.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova'da Ermeni Terörü

Çukurova, Emeviler döneminde Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, Abbasiler döneminde bölgeye Asya'dan getirilen, emir, melik, hatta sultan ünvanı taşıyan ve kendi adlarına para bastıran Türk beyleri yerleştirilmiştir.³ 1083'de tamamen Selçuklu hâkimiyetine giren Çukurova, Haçlı seferleri sırasında Türk kontrolünden çıkmış ise de, Alaeddin Keykubad zamanında yeniden Selçuklu yönetimine girmiştir. Çukurova'ya Türkmenlerin kesif olarak yerleşmesine Moğol istilası neden olmuştur. Bu dönemde 40 binden fazla Türkmen, Memlûkler tarafından bölgeye yerleştirilerek yurt ve dirlik verilmiştir. 1337'den itibaren Yüreğir, Kınık, Salur, Bayındır boyları bölgeye yerleştirilmiş, 1352'de Yüreğirli Ramazan Bey, Türkmen emirliğine atanmıştır. Bundan sonra da bölgede Türk iskânı artarak devam etmiştir. XII-XV. yüzyıllarda Şam Türkmenlerinin kontrolünde olan bölge,⁴ Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti'ne katılana kadar siyasi bakımdan Memlûk yönetiminde kalmıştır.⁵

Ermeniler Çukurova'da, ne Osmanlılar döneminde, ne de daha önce, nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmamıştır. XII-XVI. yüzyıllarda bölge genelinde Türk nüfusu büyük bir çoğunluğa sahiptir. Sadece Sis (Kozan) merkezinde Ermeniler, Türklere yakın bir nüfusa sahiptir.⁶Tahrir defterlerinden edinilen bilgilere göre de XVI. yüzyılda Ermeniler en yoğun olarak yaşadıkları Kozan sancağında % 16-20 oranında bir nüfusa sahiptir.⁷

XIX. Yüzyıla ait bütün nüfus istatistiklerinde, Ermenilerin bölgede % 10 oranında bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın verdiği rakamlara göre, 1298 (1881) yılında, Adana ve Kozan sancaklarında gayr-i müslimlerin toplam nüfus içindeki payı %:13.4'dür.⁸ İngiliz konsolos vekili Yüzbaşı Casper, 1882 yılında Adana'nın toplam nüfusunu 361.760, gayr-i müslim nüfusunu ise 33.780 olarak vermektedir.⁹ Stanford Shaw, Ermenilerin, en yoğun olarak yaşadıkları Adana, Sis ve Haçin'de nüfusun %30'unu

³ Faruk SÜMER, "**Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar**". DTCF, TAD, 1/1, An-kara, 1963, s.3.

⁴ Kasım ENER, **Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış**, Adana 1993, s.158, SÜMER, "**Çukur-Ova**", s.8-9.

⁵ ENER, **Tarih Boyunca**, s.150.

⁶ SÜMER, "**Çukur-Ova**", s 20-21.

⁷ Yusuf HALAÇOĞLU; "**Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kozan Sancağı**", İÜFTD 32 (İstanbul 1979), s.873.

⁸ A. Cevdet Paşa; **Tezakir III**, yay. Cavit Baysun, Ankara, 1986, s.223-224.

⁹ Kemal KARPAT; **Ottoman Population 1830-1914**, London, 1985, s.53.

oluşturduklarını belirtmektedir.¹⁰ 1309,1316 ve 1318 tarihli Adana vilayet salnamelerine göre, vilayetin toplam nüfusu 388.000-436.000, Gregoryan, Katolik ve Protestan Ermenilerin toplam nüfusu ise 36.000-40.000'dir.¹¹

Ermeniler Çukurova'da, ne Osmanlılar döneminde, ne de daha önce, nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmamıştır. XII-XVI. yüzyıllarda bölge genelinde Türk nüfusu büyük bir çoğunluğa sahiptir. Sadece Sis (Kozan) merkezinde Ermeniler, Türklere yakın bir nüfusa sahiptir.¹²Tahrir defterlerinden edinilen bilgilere göre de XVI. yüzyılda Ermeniler en yoğun olarak yaşadıkları Kozan sancağında % 16-20 oranında bir nüfusa sahiptir. II. Meşrutiyet dönemine kadar Adana ve çevresinde, Müslümanlarla Ermeniler arasında önemli bir sorun yaşanmadı. Çukurova Ermenilerinin çoğu Ermenice bilmez, Türkçe konuşurdu. Adet ve gelenekleri, kılık kıyafetleri, şarkıları, manileri Türklerle aynı idi. Sakallarını, bıyıklarını bile Müslümanlar gibi tıraş eder, maddî-manevî yakınlıklarını sürdürürlerdi.¹³ 1909 yılında II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından yararlanan Ermeniler ayaklandılar. Ermeni patriği Psikopos Muşeg'in tahrikiyle 14 Nisan'da olaylar başladı. Ayaklanma öncesinde Amerika'da ve Rusya'da eğitim görmüş 300'den fazla milisi bölgeye getiren Ermeniler, nüfus kesafeti sağlamak amacıyla da, her haneye dışarıdan getirdikleri 10-15 aileyi yerleştirmişti.¹⁴ Üç gün süren olaylar çok sayıda insanın ölümüne ve tahribata neden oldu. Buna rağmen Kars (Kadirli), Sis (Kozan) ve Haçin (Saimbeyli)'de Müslümanlar ve Ermeniler aynı mekânlara sığınıp yardımlaşarak korunmuşlar ve bir olay meydana gelmemiştir.¹⁵

2-FRANSA'NIN ÇUKUROVA'YI İŞGALİ

Mondros Mütarekesi'nde Türk kuvvetlerinin Kilikya'yı boşaltmasına ve Toros Tünellerinin İtilaf devletleri kontrolüne verilmesine ilişkin hükümler yer

¹⁰ Stanford SHAW; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, İstanbul, 1983, s.251.

¹¹ Vital CUÏNET, Adana Vilayeti'nin toplam nüfusunu 403.439, Ermenilerin nüfusunu ise, 97.450 olarak vermektedir. Bu rakamlara göre Ermeniler, toplam nüfus içerisinde %20'lik bir orana sahip olmaktadır ki, bunun da Ermeniler bakımından abartılı bir rakam olduğunu kabul etmek gerekir. **La Turquie d'Asie II**, Paris 1882, s.5.

¹² SÜMER, "**Çukur-Ova**", s 20-21.

¹³ ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.42. A. Şerif; **Tanin**, s.168.

¹⁴ Mehmet Asaf; **1909 Adana Ermeni Olayları**, Ankara, 1982, s.7 ve 24

¹⁵ A. Şerif, **Tanin**, s.244 vd. II. Meşrutiyet dönemi Adana olayları için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**, Ankara, 2010. Ahmet Erdoğan; **Belgelerle II. Meşrutiyet'ten Tehcir'e Adana Ermeni Olayları Günlüğü**, Adana, 2011.

almıştı (Mad.10 ve 16). İtilaf devletleri adına Yarbay Romieu komutasındaki Fransız birliği 21 Aralık 1918’de Adana’yı işgal etti. 1500 kişilik Fransız işgal kuvveti içinde çok sayıda Ermeni bulunuyordu.¹⁶ Fransız birliğinin Adana’yı işgali, Adana’da yaşayan diğer cema’atlerle birlikte Ermenileri harekete geçirdi. Fransızlar, Ermenileri, Asurîleri, Keldanîleri, hatta Arapları, Arnavutları, Boşnakları, Kürtleri teşvîk ve tahrik ettiler. Her cemaatin ayrı ayrı “kulüp” kurarak örgütlenmesini sağladılar. Adeta, Adana’da yeni yeni milletler ihdâs ettiler.¹⁷

Fransızların işgali meşrulaştırmak için iki temel gerekçesi vardır. Birincisi Kilikya’nın askersizleştirilmesi yolundaki Mondros Mütarekesi hükmü, ikincisi azınlıkların korunması... Adanalılar, bir yandan işgale karşı müdafaa hazırlığı yaparken, diğer yandan işgalin haksızlığını ortaya koymak amacıyla “*Feryâdnâme*” adı verilen bildiriye yayınlamışlardı.¹⁸

Fransa’nın Çukurova’yı işgalindeki asıl amacı, doğuda kaybettiği prestiji yeniden kazanmak ve Ortadoğu çıkarlarını güvenceye almak isteğidir. Bunu yaparken Ermenileri kullanmak ve işgale insanî amaç görüntüsü vermek istemişlerdir. Bununla birlikte Fransa’nın işgal yıllarında Çukurova’yı askerî, idarî ve nüfus bakımından Ermenileştirmeye çalıştığı da bir gerçektir.¹⁹

Fransa, başta Ermeniler olmak üzere, bu bölgede yaşayan ve Türk olmayan unsurların haklarını işgalin gerekçesi olarak gösteriyordu.²⁰ Kendisini bir Akdeniz ve Kuzey Afrika devleti olarak gören Fransa’nın bölgede hakimiyet kurması kolay olmadı. Şam, Halep ve Lübnan’da sorunlarla karşılaştı. Çukurova’da emniyet ve asayiş sağlamadı. Harbiye Nezareti ve Suriye Fevkalâde Komiserliği, Suriye ve Kilikya harcamaları için 1921 yılı bütçesinden 1 milyar Frank ödenek talebinde bulunmuştu. Fransa’nın bölgedeki maddî ve askerî kayıpları ülke içinde eleştirilere yol açıyordu.²¹ Öte yandan, Fransa’nın Adana işgal komutanı Albay Bremond ise, Türklerin, bölgede yaşayan ve Turanlı olmayan Arap, Alevi, Kürt, Çerkez, Ermeni, Asurî, Keldanî

¹⁶ ATASE, İstiklal Harbi, K: 62, D:241/73, F:3 ve Gottard JAESCHKE; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, Ankara 1989; s.11

¹⁷ ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.78. Ali Saib URSAVAŞ; **Çukurova Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluşu**, yay. M. Ali Akdil, İstanbul 1988, s.43.

¹⁸ ATASE, K: 597, D:147A/328A, F:1.

¹⁹ **Yeni Adana Gazetesi** (Kısaltma:YA), 9 Teşrinisani 1336/ 9 Kasım 1920, sayı: 28 ve 11 Kanunuevvel 1336/11 Aralık 1920, sayı: 31. Ayrıca Yahya AKYÜZ; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara 1988, s.181.

²⁰ YA, 6 Haziran 337/1921, sayı: 100.

²¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Kanunuevvel 1336/13 Aralık 1920, sayı: 85.

ve Rumlar'ı ikinci sınıf insan olarak gördüklerini, dillerinin ve eğitimlerinin gelişmesine olanak sağlanmadığını iddia ederek, Fransa'nın bütün Hıristiyanların koruyucusu olarak, Doğu'yu elinde tutması gerektiğini savunuyordu.²²

Fransızlar, Çukurova'da açıkça Ermeni politikası izlediler. İşgal kuvvetinin büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturması,²³ Fransa'nın "*Kilikya İdâre-i Mülkiye Baş Memuru*" olarak atadığı, Albay Bremond'un bir Ermeni dostu olması,²⁴ Ermenileri tahrik ettiği gerekçesiyle, Türk bayrağı asılmasının yasaklanması²⁵ gibi örnekler, Fransız-Ermeni yakınlığını göstermektedir. Ayrıca Fransız yönetimi, Amerika'dan, Marsilya'dan ve Dünya'nın diğer bölgelerinden gruplar halinde Ermenileri getirerek bölgeye yerleştirmiş, böylece Ermenilerin nüfus yoğunluğu kazanmasına çalışmıştır.²⁶

Fransız yönetiminden güç ve destek alan Ermeniler, silahlı çeteler ve siyasî teşkilâtlar oluşturarak bölgede egemenlik arayışına girdiler. Müslüman varlığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak, Ermeni intikam ve gönüllüler ordusu, zabıta, hafiyeler ve casusluk teşkilâtı ile tasfiye-i mesâlih komisyonları oluşturdu.²⁷ Bölgede güvenlik ve asayiş sağlamak üzere oluşturulan gönüllüler ordusuna, Keldanî, Asurî, Helen, Hıristiyan Arap ve Alevîlerden eleman alınması öngörülmüş, ancak ordunun büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmuştu.²⁸ Fransız yöneticiler ayrıca, jandarma teşkilâtının yarısının Müslüman, diğer yarısının da Hıristiyanlardan oluşturulmasını istemişler, kimi

²² E.BREMOND; **La Cilicie en 1919-1920**. Paris, 1921, s.72 ve 75.

²³ Adana ve Çevresinde bulunan Fransız işgal kuvvetlerine mensup, Fransız üniforması taşıyan Ermeniler çeşitli tecavüz, gasp ve yağma faaliyetlerinde bulunuyordu. Adana Vali Vekili Nazım Bey 11 Ocak 1920 tarihinde, Fransız ordusunda bulunan Ermenilerin görevlerinden alınarak yerlerine İngiliz veya halis Fransız askerlerinin yerleştirilmesini Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir. **BOA**, DH. KMS, D: 49-1, v: 85.

²⁴ **YA**, 25 Mayıs 1337/1921, sayı: 90. İşgal kuvvetleri Başadministratörlüğü 11 Nisan 1919 tarih ve 1214 numaralı tezkere ile I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen yolsuzlukların araştırılması ve suçlu bulunanların şiddetle cezalandırılması Adana Polis Müdürlüğüne bildirmiştir. **BOA**, DH, KMS, D: 50-2, v:10.

²⁵ ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.77.

²⁶ **YA**, 14 Kanunuevvel 1336/14 Aralık 1920, sayı: 38 ve 26 Mart 1337/1921, sayı:66.

Fransız işgal yönetiminin 1919 yılı içinde, Adana'da yığılmayı önlemek için, Haçin'e 8.000, Hassa'ya 1.000, Misis'e 1.500, Tarsus'a 3.000-4.000, Dört Yol'a 12.000 Ermeni'yi yerleştirdiği ve böylece bölgedeki Ermeni sayısının 120.000'e kadar çıktığı anlaşılmaktadır. Süleyman HATİPOĞLU; "*Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)*" **Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa**, Elazığ, 2003, s.56.

²⁷ URSAVAŞ; **Çukurova**, s.20.

²⁸ BREMOND; **Cilice**, s.48. URSAVAŞ; **Çukurova**, s.18.

jandarma kumandanlarına bunu kabul ettirerek uygulamaya başlamışlardı.²⁹ Bunların sonucu olarak Ermeniler, yaklaşık on bin kişilik eğitilmiş bir silahlı güce sahip olmuşlardı.³⁰ Fransa Hükümeti tarafından Adana’ya askerî yönetici olarak atanan ve 1 Şubat 1919-4 Eylül 1920 tarihleri arasında görev yapan Albay Bremond, Ermenileri özellikle desteklemiştir. Bremond, Adana’ya gelişinin ikinci günü Ermeni kilisesini ziyaret ederek dostluğunu bildirmiş,³¹ görevi süresince Kafkasya, Amerika ve Bulgaristan’dan getirilen Ermeni gönüllüler, polis ve jandarma kuvveti olarak kullanılmıştır.³²

3-ÇUKUROVA’DA ERMENİ TERÖRÜ

Ermeni gönüllüler ordusu ile hafiye teşkilatı birlikte çalışarak, Çukurova’da birçok cinayet işledi. Başlarında Gökdereliyan, papaz Bağışa ve Polis Komiseri Hacı’nın bulunduğu “*kamuvur*” adı verilen Ermeni çeteciler. Feke’nin Bozat, Kozan’ın Kamışoba köylerini yaktılar. Haçin’in İslam nahiyesinin tamamını yakıp, kadı, hâkim, müftü ve müdde-i umûm’un da içinde bulunduğu 480 Müslüman’ı katlettiler. Kozan muhasebecisi Mehmet Arif ve Ali Rıza Bey ile Hikmet Çavuş’u yakarak katlettiler.³³

Ermeniler, Adana’da,³⁴ Mersin’de,³⁵ Kozan’da³⁶ çeteler teşkil etmişler, kurdukları hafiye teşkilatları da Fransızlarla işbirliği yapmıştı.³⁷ Ermenilerin işlediği cinayetler Yeni Adana gazetesinin 6-24 Teşrinisani 1336/6-24 Kasım 1920 tarihleri arasındaki sayılarında dizi yazı olarak yayımlandı. Bu cinayetler arasında, çeşitli köylerin ve çiftliklerin tamamen veya kısmen tahrip edilmesi,

²⁹ ATASE, K: 86, D. 318/144 F: 60.

³⁰ A.Hulki SARAL; **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV. Cilt**, Ankara 1966, s. 11 -12.

³¹ A.Remzi YÜREĞİR; “*Milli Mücadele’de Çukurova*” **Yeni Adana Gazetesi**, 31 Ocak 1953

³² URSAVAŞ; **Çukurova**, s.19.

³³ URSAVAŞ; **Çukurova**, s.43. Faik ÜSTÜN; **Adananın İşgali ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1955, s.6

³⁴ YA, 28 Mayıs 1337/ 1921, sayı: 93. Gazetenin verdiği bilgiye göre, Adana’da 40 kişilik bir Ermeni çetesi Fransa tarafından silahlandırılmıştı. Adana Ermenileri, bölgede faaliyet gösteren Kürd Yusuf ve Kara Hüseyin çetelerini bahane ederek silahlanmışlar ve bölgede asayiş tehdit eder hale gelmişlerdi. Geniş bir bölgede faaliyet gösteren bu çeteler üzerine asker gönderilmesine rağmen, uzun süre etkisiz hale getirilemedi. Vali Vekili Esad ve Bremond’un da katıldığı vilayetteki toplantıya, önceden Rum ve Ermeni temsilcileri de davet edilmişti. Ancak Ermeni temsilcileri toplantıya katılmadılar. Bu sırada Fransız idaresinde Ermeni askerler suikast girişimlerinde bulunuyor, bazı Ermeniler de adı geçen çeteyi protesto ediyorlardı. **BOA**, DH. KMS, D: 57-1, v: 25.

³⁵ **Ferda Gazetesi**, 27 Mayıs 1337/ 1921, sayı: 135.

³⁶ URSAVAŞ; **Çukurova**, s.43.

³⁷ YA, 12 Mart 1337/ 1921, sayı: 62.

teslim olan insanlara işkence edilmesi, tecavüz ve öldürme ve soygun olayları yer almıştır. Ali Fakı, Kara Fakı, Kurt Musa, Piramlı, Yeniköy, Sucular, Nacarlı, Köle Musalı köylerinin yakılması, Kırımlar nahiyesi ve Dedeler köyündeki cinayetler bu yazılarda anlatılmıştır. Diğer Ermeni cinayetleri arasında, Vanlı Ahmet Efendi'nin Kozan'da öldürülmesi,³⁸ 10 Ocak 1921'de Şakirpaşa'da iki kişinin öldürülmesi³⁹ sayılabilir. 25 Ocak 1921'de Büyük Dikili nahiyesinden Hüseyin oğlu Mehmet ile Akkuyu karyesinden Hacı Hasan oğlu Ahmed'in Tarsus şosesi üzerinde, Sarı Hamzalı mevkiinde öldürülmesi ve 22 lira paralarının gasp edilmesi,⁴⁰ Kozan'da 140 kişinin işkence ile öldürülmesi, Müslüman kadınların kiliseye götürülerek, Hıristiyan olmaya zorlanması,⁴¹ 10 Temmuz 1920 Kaç-Kaç olayı ile Camili ve Kahyaoğlu faciaları,⁴² çeşitli gasp, soygun ve yaralama olayları sayılabilir.⁴³

Ermeniler, Fransız işgali döneminde, siyasî teşkilatlanmaya da hız verdiler. Önce *Ermeni İttihad-ı Millî Cemiyeti*'ni kurdular. Bir süre sonra bu cemiyeti lağvederek, *Meclis-i Millî* adıyla yeni bir teşkilât oluşturdular.⁴⁴ Bundan başka, az sayıdaki müslüman Ermeni ile bazı Araplardan oluşan İttihad-ı Alevi kulübü kuruldu. Bu oluşumun amacı, bölgede Fransa kontrolünde muhtar bir yönetim kurulmasını sağlamaktı.⁴⁵ Bu sırada Ermeni grupları arasındaki mücadele de devam ediyordu. Ermenilerin 24 Nisan 1921 Pazar günü yapmayı planladıkları toplantı Taşnakların engellemesi nedeniyle yapılamamıştı. Yeni Adana, haberi "*Taşnaklarla Hınçaklar Boğuşuyorlar*" başlığıyla okuyucularına duyurmuştu.⁴⁶

Çukurova'da Ermeni politikasının bir unsurunu da, başka yörelerden insan getirip yerleştirmek suretiyle, bölgede nüfus yoğunluğu sağlamak

³⁸ YA, 22 Şubat 1337/1921, sayı: 57. ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.134. URSAVAŞ; **Çukurova**, s.14.

³⁹ YÜREĞİR; YA, 31 Ocak 1953.

⁴⁰ YA, 15 Şubat 1337/1921, sayı: 55.

⁴¹ URSAVAŞ; **Çukurova**, s.22-23.

⁴² YA, 6 Teşrinievvel 1337/6 Ekim 1921, sayı: 162, ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.131.

⁴³ YA, 23 Teşrinievvel 1336/ 23 Ekim 1920, sayı: 23, 1 Teşrinisani 1336/ 1 Kasım 1920, sayı: 26 ve 22 Şubat 1337/1921, sayı: 57.

⁴⁴ YA; 25 Kanunusani 1337/25 Ocak 1921, sayı: 49, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Şubat 1337/1921 sayı: 103.

⁴⁵ YA, 8 Mart 1337/1921, sayı: 61. Daha önce 15 Mart 1920'de Karşıyaka'da toplanan on binlerce Ermeni, Rum ve Asuri'ye yarı Türkçe, yan Ermenice bir konuşma yapan Gökdereliyan, Maraş ve Antep'i Türk çetelerinden kurtaracaklarını, belirttikten sonra, "*Kilikya Kilikyahlıdır, var olsun büyük Ermenistan*" diye slogan atmıştı. YÜREĞİR; YA, 24 Şubat 1953.

⁴⁶ YA, 7 Mayıs 1337/1921, sayı: 78

oluşturuyordu. Fransız işgal yönetimi de, Ermenilerin bölgeye yerleşmesi için gerekli kolaylığı sağlıyordu. Ermenilerin bölgeye dönüşünü ve yerleşmesini sağlamak amacıyla, Haçin, Hasanbeyli, Dört Yol, Osmaniye, Bahçe, Misis, İncirlik, Tarsus ve Mersin’de sığınma kampları kuruldu. Adana’ya Ermenilerin yerleşmesi sağlandı.⁴⁷ 7 Haziran 1920’de 7.500 Ermeni Kozan’dan Adana’ya getirildi.⁴⁸ Van, Bitlis ve Muş tarafından getirilen 5000 kadar Ermeni Haçin’e yerleştirildi.⁴⁹ Halep, Şam ve Beyrut’tan da gruplar halinde Ermeni aileler getirildi.⁵⁰

Ermenilerin sosyal ve ekonomik gelişmesini sağlamaya yönelik çabalar da Ermenilerle Fransız yönetimi tarafından ortaklaşa yürütülüyordu. Adana’daki Ermeni hastanesine çeşitli kaynaklardan yardım geliyor.⁵¹ Ermeni okullarında eğitim öğretimin sona ermesi nedeniyle Vali Vekili Abdurrahman’ın da katıldığı törenler düzenleniyordu.⁵² “*Adana ve Mersin’den tehçir edilmiş olan Ermenilerin emvâl-i metrûke ve tasfiye komisyonları ve bankalar vasıtasıyla*” satılıp bedellerinin alınması için, belediye bünyesinde bir “*Emvâl-i Metrûke*” komisyonu oluşturuldu.⁵³ Ali Saib’in verdiği bilgiye göre bu komisyon, Müslümanlara ait emlak, hayvanat ve vasıtaları, Ermenilerin yalancı şahitliği ile elinden alıyordu. Bir iki asır evvel Ermenilere ait olduğu iddia olunan tarla, bağ, temyîzi mümkün olmayan bir kararla Ermenilere veriliyordu.⁵⁴ Fransız işgal yönetimi, zaman zaman Ermeni taşkınlıklarına karşı koyduysa da, genel olarak Ermenileri korudu ve destekledi. Ermeniler ise, bazen başlarındaki fesleri yırtıp Fransız serpuşu giyerek, bazen de feslerini yeniden giyip Osmanlı olduklarını ilan ederek, Fransız politikasına karşı tepkilerini gösterdiler.⁵⁵ Ankara Antlaşması ile, bölgenin Türk yönetimine bırakılması üzerine Ermeniler, kendilerine verilen tüm güvencelere rağmen, gruplar halinde bölgeyi terk ettiler. Bölgede Millî Mücadele’yi destekleyen tek yayın organı olan Yeni Adana

⁴⁷ BREMOND; **Cilicie**, s. 11-12.

⁴⁸ BREMOND; **Cilicie**, s. 55.

⁴⁹ ÜSTÜN; **Adana’nın İşgali**, s. 11.

⁵⁰ ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, s.74. Ahmet Remzi Bey de anılarında, mütarekeden sonra Kilikya’da bir krallık kurmak isteyen Ermenilerin bölgeye sel gibi akın ettiklerini anlatmaktadır. **YA**, 2 Ocak 1953.

⁵¹ **YA**, 22 Mayıs 1337/ 1921, sayı: 87.

⁵² **YA**, 15 Haziran 1337/ 1921, sayı: 105.

⁵³ **Ferda**, 5 Kanunusani 1336/5 Ocak 1920, sayı: 96.

⁵⁴ **URSAVAŞ; Çukurova**, s .21.

⁵⁵ **YA**, 25 Kanunuevvel 1336/ 25 Aralık 1920, sayı: 41 ve 19 Nisan 1337/ 1921, sayı:73.

gazetesi, “Mazidekiler” ve “Niçin Gidiş” başlıklı iki makale ile Ermenilerin bölgeyi topluca terk etmelerinin gereksizliğini anlatmaya çalıştı.

Mazidekiler başlıklı makalede özetle şu görüşlere yer verilmiştir:

“Adana’daki Ermeni cema’ati fevkâlâde bir endişe ile kendilerinin ne olacaklarını sorub duruyorlar.... Sık sık ictimâlar yaparak, Türk idaresine karşı vaziyetlerini tespit etmek istiyorlar. Bu mesele o kadar düşünülecek bir mesele değildir. Filhakika müşterek toprak üzerinde uzun senelerden beri beraber yaşadığımız bazı vatandaşlarımız, bize karşı pek büyük ve affi kabil olmayan hatalar irtikâp ettiler. Bilhassa mütârekeyi müte’akib Adana’nın üzerine koca bir Kilikya damgası vurulmuş, bu isim altında Türk ekseriyeti, Türk hâkimiyeti ezilmek isteniyordu. Bu müdhiş hatanın teferrûatını zikretmeyeceğiz. Fakat açtığı yara, bu aziz, zengin vatani pek sefil, pek zavallı bir dereceye düşürdü. Bundan Türkler pek çok zarara düçar oldular. Fakat bu hayali takip edenler de hiçbir şey kazanmadılar.

... Mücadelemizin gayesi, müstakil bir vatana sahip olmaktır. Bu müstâkîl vatanın içinde bizim bayrağımıza hürmet eden ve onun gölgesi altında hiçbir hain his beslemeyen herkes bir Türk gibi yaşayabilir. Kimseden fazla birşey istemiyoruz.

Kimseden insaniyet düsturu ve insaniyet kavâidi öğrenmeğe ihtiyacımız yok.”⁵⁶

Niçin Gidiş adlı makalede ise;

“Şu son günlerde bilhassa Ermeni vatandaşlarımızın kafile kafile memleketi terk ederek gittikleri işitiyoruz. Hiç şüphesiz bu mantıksızlık birçok kimselerin sefâlet ve bedbâhtlığını mûcîp olacaktır.

Asrî bir mevcûdiyet gösteren hükümet-i milliyemizin, Fransızlarla akdettiği itilâfnâme, Adanamıza yeni bir hayat ve sa’adet vadederken, bundan istifâdeyi düşünmeyerek kendini bedbâhtlığa, sefâlete atanlara ne kadar yazık. Acaba bugün her ne olursa olsun memleketi terk edenler, bu hareketleriyle hangi maksat uğrunda heder olduklarına vâkıf olabiliyorlar mı?

Biz maksat ve gayemizi riyâsız ve samimi olarak izâh ediyoruz. Hükümet-i milliyemizin açtığı mücadele, insaniyet ve hürriyet mücadelesidir. Bu toprak üzerinde doğup büyüyen her insan, din, mezhep ve milliyeti her ne olursa olsun, bu insanî düstûrlardan bilâ-şek istifâde edecektir. Biz Türkler medenî Avrupa’ya insanlık hukukunun, masuniyet ve kıymetinin nasıl olabileceğini ve

⁵⁶ YA, 25 Teşrinievvel 1337/25 Ekim 1921 sayı: 170.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova’da Ermeni Terörü

*onun nasıl muhafâza edilebileceğini göstereceğiz. Şurasını da zikredelim ki, biz, sözumüze, ahdimize karşı pek bağlı insanlarız. Memleketimizden kalkıp gidenlerin oturmalarında yahud gitmelerinde bizim bir menfaatimiz yoktur... Yalnız biz, memleketin bütün çocuklarını saadet yollarında hep birden görmek istiyoruz.”*⁵⁷ deniliyordu. Aynı nüshanın ikinci sayfasında “*Gidiş Devam Ediyor*” başlıklı haberde, propaganda neticesi olarak, bütün Ermenilerin Adana’yı terk etmekte olduğu bildirilmektedir. Gazetenin 22 Kasım tarihli nüshâsında da, Borsa ve civarındaki Ermenilerin şehri terk ettikleri, kalanların istasyon çevresinde toplandıkları, hiçbir teminât dinlemedikleri, “*içlerindeki büyük günahların affını bir türlü kabul*” edemedikleri belirtilmektedir.

Ermenilerin büyük bölümü Mersin’e giderek deniz yoluyla ülkeden ayrılmıştır. Mersin limanında sekiz vapurdan biri Rumları, diğerleri Ermenileri götürmek üzere beklemektedir. Rumlardan bir kısmı, İzmir’e giderlerse cepheye asker olarak gönderilecekleri endişesiyle göç etmek istememektedir.⁵⁸ Ermenilerin bir kısmı ise karayoluyla Dört Yol’a gitmeyi tercih etmiştir.

Adana Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa’nın 30.11.1921 tarihli raporuna göre bölgeyi terk eden Ermeni Rum ve diğer Hıristiyanların toplam sayısı 36 bin idi. Mersin’de gitmek üzere 10 bin, Dört Yol’da henüz kararını vermemiş 7 bin Ermeni bulunuyordu. Bunların dışında bölgede kalacağı tahmin olunan 9 bin Hıristiyan vardı ve bu hesaba göre bölgedeki toplam Hıristiyan sayısı 62 bin idi.⁵⁹ Ferdâ gazetesinin verdiği habere göre ise, Ceyhan’dan 2 bin, Tarsus’tan 3 bin, Mersin’den 2 bin, Adana’dan 20 bin kişi bölgeden ayrılmak üzere vesika almış, Dört Yol’daki 10 bin kişi henüz karar vermemişti.⁶⁰ Aynı gazete, 20 Kasım tarihinde, bölgeyi terk eden Ermeni ve Asurluların sayısının 49 bini geçtiğini yazmıştır. Fransız Le Temps gazetesi, 6 Ocak 1922 tarihinde, 49.884 Hıristiyan’ın bölgeden ayrıldığını, 3.828 Hıristiyan’ın kaldığını, böylece bölgede yaşayan toplam Hıristiyan sayısının 53.712 olduğunu anlaşıldığını yazmıştır.⁶¹ Yeni Adana ise, önce gayr-i müslimlerin büyük çoğunluğunun bölgeyi terk ettiğini, onlardan ancak %10 oranında bir nüfusun kaldığını

⁵⁷ YA, 13 Teşrinisani 1337/13 Kasım 1921 sayı: 178.

⁵⁸ Yeni Gün, 24 Teşrinisani 1337/24 Kasım 1921, sayı:347-734

⁵⁹ ATASE, K:600 D:156/36, F:31.

⁶⁰ Ferdâ, 14 Teşrinisani 1337/14 Kasım 1921, sayı:273.

⁶¹ AKYÜZ, Kamuoyu, s.189.

bildirmiş, sonra da, 40 bini Ermeni olmak üzere 50 bin kişinin bölgeden göç ettiğini yazmıştır.⁶²

Yukarıda verilen rakamlar, günümüzde istismarı yapılan “*Ermeni Soykırımı*” veya “*Ermeni Katliamı*” iddialarının, Çukurova için hiçbir dayanağının olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü I. Dünya Savaşı öncesinde 50-60 bin olarak gösterilen bölgedeki Ermeni nüfusu, Ankara Antlaşmasından sonra bölgeyi terk eden Ermeni nüfusundan daha fazla değildir. Kaldı ki, bu zaman zarfında, Müslüman nüfus, 42.511 kişi ile, %7’lik orana ulaşan bir kayıp vermiştir.⁶³

SONUÇ

Fransa, Ankara Antlaşması ile bölgeyi tahliye etmeye karar verince, Ermeniler ve İngilizler tarafından, yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilere verilen cevaplarda Fransız yöneticiler, işgal süresince bölgede bir Ermeni politikası izlediklerini açıklamak zorunda kalmışlardır.

Fransa'nın Suriye Fevkalâde Komiseri ve Şark Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Fransa'nın Kilikya'da Ermeni politikası izlediğini açıkça ifade etmiştir.⁶⁴ Gouraud, Ankara antlaşmasından sonra, 9 Kasım 1921 tarihli, "*Kilikya, Ayıntab, Kilis Ahalisine Beyannâme*"sinde, azınlık haklarının korunması konusunda büyük hassasiyet gösterdiğini, belirtmiştir. Beyannamede, daha sonra şöyle denilmektedir:

“Ermeni meselesinde onlara muâvenet eden yalnız Fransa hükümeti olmuştur. Ne çare ki, Ermeni amâline muvaffâkiyet is’âl edememiştir. Nitekim herhangi bir devlet de, şerâit-i hazırâ içinde bunu icra edemezdi.

Ermeniler için Kilikya’da yalnız Fransızlar harb etmiş ve bir sene zarfında 3500 Fransız askeri kurban etmiş, 40 milyon Frank sarf etmiştir. Fakat gerek Sevr muahedesi ve gerek siyaset-i umumiye Kilikya’nın Türklere terkini iktizâ etmiştir. Şu kadar ki, bu terk meselesi ale’l-ıtlâk olmayıp, Ermenilere adil mu’amele olunacağına dair teminat alınmıştır. Halbuki Ermeniler, itimatsızlık

⁶² YA, 23 Teşrinisani 1337/23 Kasım 1921, sayı: 183 ve 27 Kanunusani 1338/27 Ocak 1922 sayı: 207. Bu üç gazetenin verdiği rakamlar bizim daha önce verdiğimiz rakamlarla uyumludur. Bölgede Birinci Dünya Savaşı öncesinde 40-50 bin Ermeni'nin yaşadığı anlaşılmaktadır. E.Bremond'un, 1919 yılında bölgede 120 bini Ermeni olmak üzere 160 bin Hıristiyan'ın yaşadığı iddiası gerçeğe uygun değildir. Bkz. **Cilicie**, s.72.

⁶³ Justin McCarthy, **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus**, çev.İhsan Gürsoy, Ankara 1995, s.124

⁶⁴ AKYÜZ; **Kamuoyu**, s.180. Keza Fransızların Kozan'da Ermenilere silah dağıttığı, BOA, MV, D: 217, V: 77.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova'da Ermeni Terörü

dolayısıyla memleketi terk edip çıkmışlardır. Bunun üzerine Fransa, onlara yeni bir memleket kapılarını açtı ki, o da Suriye'dir. Ermeniler yeni vatanlarında kalabileceklerdir. 30 bin zeki ve çalışkan Ermeninin Suriye'de kalması Suriye için de hayırlıdır. Aralarındaki fakirlerin tenkîsi için sa'y ve gayrette bulunmalarını Ermeni rüesâsına tavsiye ederim. Hükümet müsait bulunacaktır."⁶⁵

Daha sonra General Gouraud, Ermenilere yalnız Fransız Hükümeti'nin yardımcı olduğunu, fakat genel siyasi şartlar sebebiyle amaçlarını tam olarak gerçekleştirmediklerini, Kilikya'yı Türklere terk etmek zorunda kaldıklarını, ancak Ermenilere yeni bir yurt olarak, Suriye'nin kapılarını açtıklarını, açıklamıştır. Gouraud'nun ifadesine göre, Fransa, Çukurova'da Ermeniler için verdiği savaşta 3500 asker kaybetmiş ve 40 milyon Frank para harcamıştır. Bu mücadelenin sonucunda 30 bin Ermeni'nin Suriye'ye yerleşmesine imkan sağlanmıştır.⁶⁶

Fransa'nın teşvik ve desteği ile Suriye'ye yerleştirilen Ermeniler, terör faaliyetlerine, bölgenin Türk yönetimine geçmesinden sonra da devam etmiştir. Suriye'den sızan Ermeni çeteleri, Kırıkhan ve çevresinde terörist faaliyetlerde bulunmuştur. İngilizler tarafından desteklenen Ermeni Karagün çetesi de İskenderun ve çevresinde tahribatlar yapmıştır.⁶⁷

BİBLİYOGRAFYA

1) **ARŞİVLER: ATASE**, İstiklal Harbi, **BOA**, DH. KMS

2) **SÜRELİ YAYINLAR**: Ferdâ Gazetesi, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Yeni Adana Gazetesi, Yeni Gün Gazetesi.

3) **HATIRALAR ve ARAŞTIRMALAR**

AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara 1988.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**, Ankara, 2010.

BREMOND, E.; **La Cilicie en 1919-1920**. Paris, 1921.

Cevdet Paşa; **Tezâkir III**, yay. Cavit Baysun, Ankara, 1986.

CUINET, Vital; **La Turquie d'Asie II**, Paris 1882.

⁶⁵ **Ferda**, 14 Teşrinisani 1337/14 Kasım 1921, sayı: 273.

⁶⁶ **YA**, 21 Mayıs 1338/ 1922, sayı: 274.

⁶⁷ **YA**; 16 Haziran 1338/1922, sayı: 292.

ENER, Kasım; **Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış**, Adana 1993.

ERDOĞDU, Ahmet; **Belgelerle II. Meşrutiyet'ten Tehcir'e Adana Ermeni Olayları Günlüğü**, Adana, 2011.

GÜRÜN, Kamuran; **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf ; **'Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kozan Sancağı'**, İÜEFTD 32 (İstanbul 1979).

HATIPOĞLU, Süleyman; **"Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)" Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa**, Elazığ, 2003.

JAESCHKE, Gottard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, Ankara 1989.

KARPAT, Kemal; **Ottoman Population 1830-1914**, London, 1985.

MCCARTHY, Justin; **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus**, çev.İhsan Gürsoy, Ankara 1995.

Mehmet Asaf; **1909 Adana Ermeni Olayları**, Ankara, 1982.

SARAL, A.Hulki; **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV. Cilt**, Ankara 1966.

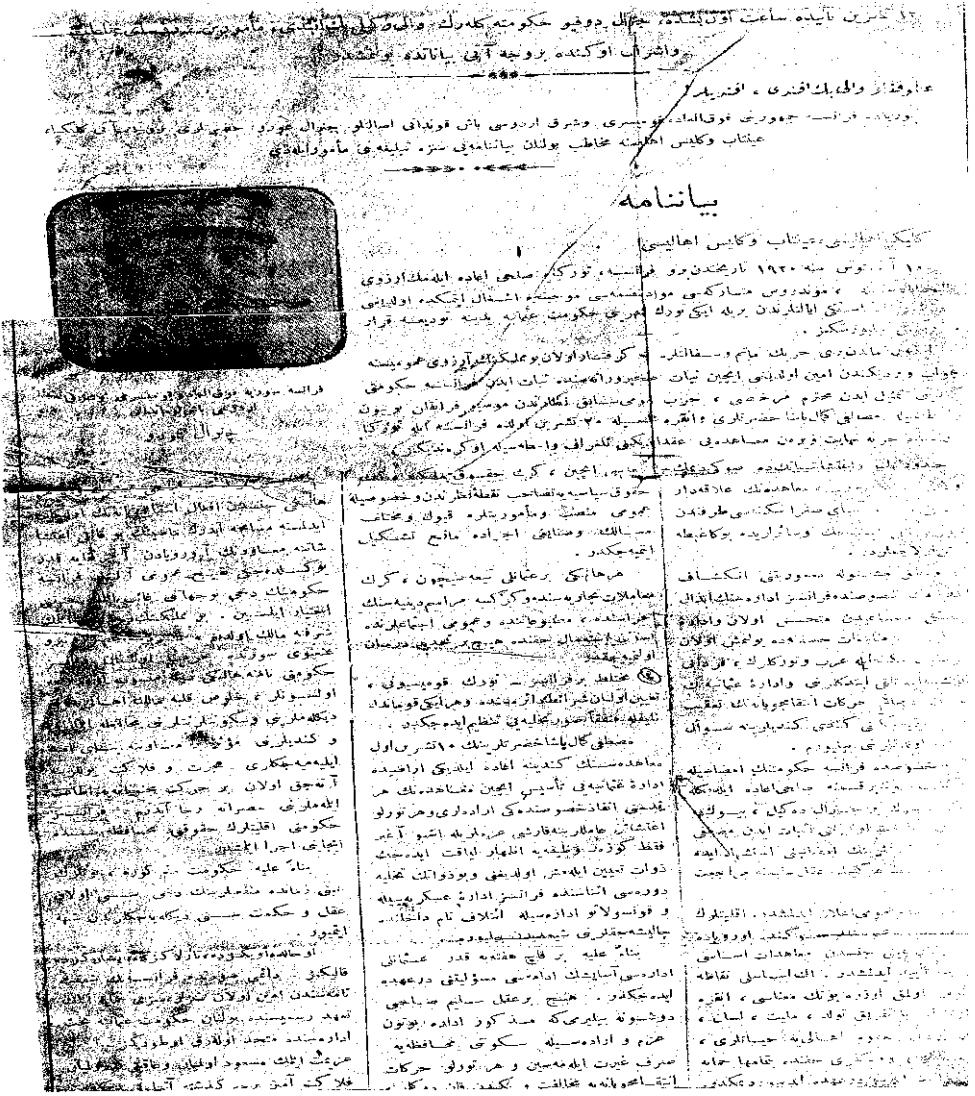
SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, İstanbul, 1983.

SÜMER, Faruk; **"Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar"**. DTCF, TAD, 1/1, Ankara, 1963.

URSAVAŞ, Ali Saib; **Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu**, yay. M. Ali Akdil, İstanbul 1988.

YURTSEVER, Cezmi; **Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi**, İstanbul 1983.

YÜREĞİR, A.Remzi ; **"Milli Mücadele'de Çukurova" Yeni Adana Gazetesi**, 31 Ocak 1953.

Ek 2: Adana'da Ermeni politikası izlediklerini beyan eden Fransız General Gouraud'nun beyannamesi. (Ferda gazetesi 14 Kasım 1921, sayı: 273.)